

KÉSZ BARNABÁS

MOTÍVUMOK ÉS JELKÉPEK AZ UGOCSAI MAGYARSÁG 19–20. SZÁZADI NÉPI DÍSZÍTŐMŰVÉSZETÉBEN

Köztudott, hogy más népekhez hasonlóan nekünk, magyaroknak is gazdag népi díszítőművészetünk van, amely nemcsak vidékenként különbözik, hanem a történelmi fejlődés során is számos változáson ment át. Fejlődéstörténete során a legkülönbözőbb hatások érték: hatottak rá az egymást követő művészeti és stíluskorszakok éppúgy, mint a szomszédos népek népművészete. Állandóan gazdagodott motívumokban, színekben, kompozícióban, technikában. Életerejét az bizonyítja, hogy szerves egységbe tudta olvasztani a legkülönbözőbb elemeket, s ezzel sajátosan „magyart”, utánozhatatlant tudott teremteni. (Lengyel 1975: 9.)

A legutóbbi időkig jellemző volt, hogy a használati eszközök díszítéseinek csak másodlagos szerepe volt a használhatóság gyakorlati funkciója mögött, az ügyes kezű parasztemberek nem turistáknak szánt ajándéktárgyakat, csecebecséket készítettek, hanem saját használati eszközeiket kívánták esztétikusabbá tenni. Mint Hofer Tamás és Fél Edit írták, a népművészetben nem különíti el merev határ a művészt és a mesterembert, a háziiparost, a maga hasznára tárgyat formáló parasztembert. Másrészt a népművészeti alkotások szépsége igazából nem külön-külön, hanem az egész közösség életébe beágyazódva értékelhető. Azt is fontosnak tartják kihangsúlyozni, hogy a korábbi nézetektől eltérően a népművészet vagy más szóval paraszti művészet nem foglal el alacsonyabb szintet, mint az ún. „magas” művészet (Hofer–Fél 1994: 6–7). A szerzőpáros megfigyelte, hogy a hétköznapi használatra szánt (egyébként többé-kevésbé szintűgy díszített) tárgyak száma eltörpül a kimondottan díszítő szándékkal készített tárgyak mellett, bár éles határ e két tárgy-együttes között nem húzható (lásd Hofer–Fél 1994: 9–10).

A paraszti munkaeszközök esztétikájáról írt tanulmányában Szabó László azt vallja, hogy a munkaeszközök elsődleges szépsége az eszköz használhatóságában, magában a munkafolyamatban rejlik (Szabó 1989: 275–283).

De a primér esztétikai értéket egy szekunder esztétikai érték is kiegészítheti – a munkaeszközök díszítése. Itt a szépség már nem a munkából, hanem egyéb emberi szükségletekből, igényből (emberi kapcsolatok, szakrális rendeltetés stb.) fakad. Szép példák erre a népi textíliák, a cserépedények, jegyajándéknak szánt faragott guzsalytálpak, mángorlók, sulykolók és más tárgyi attribútumok, amelyek díszítéséből és szimbólumaiból következtethetünk készítőik és használóik ízlésére, szellemi értékrendjére, társadalmi hovatartozására, nemzeti és vallási identitására, de egyben interetnikus kapcsolataira és az életmódjukban bekövetkező változásokra is.¹

Jómagam mintegy másfél évtizede kutatom a történelmi Ugocsa vármegye² magyarlakta falvainak tárgyi műveltségét, hagyományos paraszti életmódját. Ezen belül is leginkább szülőfalum, a gazdag történelmi múlttal rendelkező Salánk példáján kíséreltem meg az egész térségre érvényes törvényszerűségeket találni a népi építkezés, hagyományos gazdálkodás, viselet stb. terén. Eközben szép számmal találkoztam a népi díszítőművészet kategóriájába sorolható értékekkel is, melyek tanulmányozása további kutatómunkát igényelne, s melyekből az alábbiakban egy rövid ízelítőt olvashatunk.

A NÉPI TEXTÍLIÁK DÍSZÍTŐMOTÍVUMAI

A bevezetőben megfogalmazott megállapítások érvényesek az ugocsai textilművészetre is. A térség, azon belül Salánk recens textilanyaga alapján felfedezhetőek a hasonlóságok a beregi szőttessel és hímzéssel, ami nem véletlen: Salánkot a tágabb értelemben vett beregi szöttés vonzáskörzetéhez sorolhatjuk. Tudjuk, hogy a *beregi hímzés* elnevezés az 1930-as évekből ered, amikor a Kocsisné Szirmai Főris Mária *Beregi minták* című kézimunkakönyvében ismertette a Felső-Tisza-vidéki keresztiszemes munkákat. Az általa felgyűjtött és lerajzolt motívumok közül a szegfűs, tulipános, makkos, hagymás, gránátalmás, meggyes, tölgyleveles, farkasnyomos, sárkányos, csillagos, madaras és más alakokkal gyakran találkozhatunk az ugocsai textíliákon is (lásd még: Főris 1944, Kocsisné Szirmai Főris 1969). Érdeemes megjegyezni, hogy az ugocsai szöttések díszítésében a keresztiszemes technikák mellett igen fontos helyet foglalnak el a szabadrajzú minták is.

Az 1960-as évek végén a kárpátaljai magyar falvakban kutató szovjet etnográfusok felfigyeltek a szövés és a hímzés általános elterjedtségére: „Napjainkban mind inkább szőnek vert fonalból s a vásznat nem szőtt mintákkal, hanem hímzéssel díszíti, még élnék a régi hímzsmódok – a sima hímzés egy különleges módja és az úgynevezett cólótó színes richelieu. Az ilyen hímzés többnyire egy vagy kétszínű, geometrikus vagy stilizált növényi ornamentikával. Mind jobban terjed azonban a többszínű sima, vagy keresztiszemes hímzés – ez új keletű jelenség és szinte semmi önállóság nincs benne.” (Grozdova 1971: 462.) Grozdova megemlíti, hogy az újabb hímzéseken már megjelenik a rózsaszín és az égszín használata is. A szerző arra is felfigyelt, hogy a sima hímzéseken gyakran ábrázolnak madarakat is (Гроздова 1972: 100).

Véleményem szerint amíg a 20. század derekáig a szöttések elsődleges funkciója a használhatóság volt, a díszítőmotívumok által létrehozott esztétikai élmény csak

1 A magyar népi kultúra jelképeiről, többek között a vizuális szimbólumok „nyelvéről” olvashatunk még: Tánczos 2006.

2 A térség jelenleg nagyjából az Ukrajnához tartozó Kárpátalja Nagyszőlősi járásának felel meg.

másodlagos, bár nem elhanyagolható szerepet játszott. A '60–'70-es évektől kezdve a hagyományos népi textíliák lassan kezdenek háttérbe szorulni, ugyanakkor ezzel párhuzamosan terjedt a különböző, új anyagokat és technikákat alkalmazó kézimunkázás (hímzés, horgolás stb.), melynek elsődleges funkciója a lakás díszítése volt. A hagyományos szövés pedig a *pokrócnak* nevezett csíkos rongyszőnyegek készítésében élt tovább, amelyet a hosszú téli estéken a mai napig is művelnek a vidék településein, részben saját részre, részben pedig eladásra. Szerencsére a régi textilanyagok a mai napig fennmaradtak a szekrények mélyén, lehetőséget nyújtva a kutatásukra. (1. kép)

A HÁZOROMZAT, A FAL ÉS A TETŐ DÍSZEI

A hagyományos díszítőművészet jól tükröződik a népi építkezésben is. A ház legdíszesebb része általában az utcai *homlokzat*, illetve *orumzat*. Orumzat híján (a kontyolt tetőformájú házaknál) a díszítés a falak vakolatára, a homlokzatra, valamint a bádogtetők szellőzőablakaira korlátozódik.³ Az 1960-as évek végén a kárpátaljai magyar falvakat kutató Grozdova megállapítja: „Azelőtt valamennyi házat kívülről agyaggal tapasztották, majd kimeszelték. Ma elterjedt a sötét színű enyves festés (bordó, szürke), vagy a krémszínű festés. Azt a falat, amelyikhez a tornác kapcsolódik, vagy hengerrel, vagy sablonnal festik mintásra. A ház homlokzatát gyakran díszítik tapasztott domborművekkel vagy festett díszítéssel. Faragással díszítik a tornác oszlopait és közükben a párkányt.” (Grozdova 1971: 463.)

Saját kutatásaim szerint az ugcsoi házakon leginkább elterjedt homlokzatdíszek az ablakok körüli stilizált oszlopok utánzása, illetve az indás virágdíszek, például tulipánok, krizantémok, rózsák, életfák (cédrus, fenyő). Ezek gyakran virágcserepből emelkednek ki. Tudjuk, hogy az élet és a tudás fája gyakori keresztény jelkép, a díszítőművészetben megjelenhet fügefaként, de pálmaként, az edenkeri almafaaként vagy akár szőlőtőkeként is. (Lásd még: Takács 1986: 90–106, Hoppál–Jankovics–Nagy–Szemadám: 2004: 81–83.) Gyakran találkozunk a díszítőelemek között mértani alakzatokkal is. Szinte általánosnak mondható díszítőelem az ablakok körüli *kőkeretek* fölötti zárkó motívum.

A belső falakat fehérre meszelték, a 20. század derekától hengerrel, sablonnal díszítették virágmintásra; s a településeken voltak ügyes, kreatív szobafestők, akik a színesre árnyalt falakra az általánosan elterjedt sablonrajzok, csíkok és hengerelt minták mellett kézzel is tudtak díszítéseket festeni. (2. kép)

DÍSZÍTŐ FAFARAGÁS

A porta faragott díszei • Míg az oromdíszek az utca felől legjobban látható homlokzatra jellemzőek, addig az udvar felől eső házoldal legfőbb ékessége a Felső-Tisza-vidéki házak jellemzője – a tornác, melynek fa oszlopsorát díszesen kifaragták. A 21. században is látható még falvainkban több tetszetős, régi típusú, faragott oszlopú tornác. Áttört, csipkés

³ A szellőzőablakok motívumáról a tulajdonos nevét (kezdőbetűk) és vallási hovatartozását (görög katolikusoknál kereszt, reformátusoknál kehely) is meg tudhatjuk.

faragás díszíti egyes tornácok áthidalását, a felső gerendához erősített, és az oszlopokat összekötő deszkákat is. Fűrészelt, faragott, áttört díszítést kaphatott a *rédely* deszkázása is. A deszkák közötti kivágások az ablaktáblák, karosszék-támlák szív, rombusz alakú kivágásaira emlékeztetnek.

Deák Geyza az ungi Tiszahát építészetéről és művészetéről írt tanulmányában kitér a háztetők ormát díszítő faragott nyársakra, a faragott kapuágasokra és kútágasokra.⁴ Bár az említett nyársak az ugocsai házakra nem annyira voltak jellemzőek, a felsorolt díszítőmotívumok az ugocsai Tiszahát faragásain is láthatóak, sőt az említett csillagos, buzogányos tetődísz a bádogtetők ormán is előfordul.

Akárcsak Ungban, Ugocsában is előfordult a kútágasok faragott dekorálása.⁵ Hasonlóképpen előfordult a kutatott kistérségben a kapufélfák Deák által leírt faragása is: „A kapufélfák (sok helyen bálványfáknak is hívják) fejei a mák fejére emlékeztetnek. A kapufélfák utca felől eső teste domború virágreliéfekkel vannak kifaragva, néhol be is festik két-háromszínűre. A kapufélfa legkedveltebb virága e vidéken a tulipán és a sodrottészárú liliom. A tulipánt a kapufélfa tövében, a liliomot az egész félfa testén faragják ki. Némely félfán a dísz bevájt függőleges vízfolyás, melyhez jobbról-balról tulipánvirágot és rozmaringlevelet vésnek.” (Deák 1998: 87–88.)

A tornác, a kútágas, a kapufélfa faragásait Ugocsában is paraszt specialisták végezték – olyan mesteremberek, akik nemcsak ügyes ácsok vagy asztalosok voltak, de művészi hajlammal, kreativitással is bírtak. Ugyanezek a faragó specialisták faragták ki a fejfákat és temetői kereszteteket is. Így például a salánki görög katolikus temető régi keresztjének szőlőmintás faragása az egykori kútágasokkal és kapufélfákkal mutat hasonlóságot. (3. kép)

Faragott (és festett) bútorok • Az ügyes kezű ugocsai specialisták gyakran díszíteték faragásokkal a ház berendezését, a bútorokat is. Grozdova és Kovalszkaja az 1960-as évek végén Kárpátalján kutatva leírta a magasra vetett díszes ágyakat és a menyasszony *kelengyészládáját*. A szerzők szerint Salánkon, Gyulán és néhány más kárpátaljai településen fennmaradtak a díszesen faragott és festett ládák, amelyeket helyi asztalosmesterek készítettek (a fedelük belső oldalába vésték a készítő nevét és a készítés évszámát).⁶ E ládákat ülőhelyként használták, és idővel *karosládává* alakultak át. A kárpátaljai magyarok e tipikus bútorát később a konyhából kivitték a tornácra vagy az előszobába, de sokszor még a modern lakásokban is meghagyták (Гроздова–Ковальская 1979: 172). A menyasszonyi láda másik átalakulását az jelentette, hogy a 20. század elején belőle fejlődött ki

4 „A tiszaháti nyársak tagozata inkább a virágot és a buzogányt, mint a lándzsát és kopját utánozza. [...] Legjobban a virágot szereti utánozni. [...] E nyárs feje csillag, rózsabimbó, zárt vagy nyitott szírmű tulipán. [...] E nyársak egyúttal külső ismertetői a gazda felekezetének. Amíg a kálvinista csillagot, tollas vagy gombos buzogányt, tulipánt, rózsabimbót farag a nyárs végére, a más vallású szimpla nyársat, elvéve farag keresztet.” (Deák 1998: 86.)

5 „A kút ágását, gémét, ostorvégét kifaragják, kicifrázzák. Az ágas zárt és nyitott. A zárt ágast tölgyfából, a nyitott ágast ma már akácfából is faragják, s az is előfordul, hogy faragatlanul, kérégevel együtt állítják a földre. A zárt ágas fejét gomb, mákfaj, tulipán és a gordonyfélék virágfejeire emlékeztető alakra faragják. [...] Nagyon szép ágas ez, melynek fején tulipánvirág van faragva.” (Deák 1998: 86.)

6 A magyar tárgyi népművészetben igen gyakori a tulipánábrázolás. Megtalálható kapufélfákon, fejfákon, cserépkorsón, szűrhimzéseken, kelengyeládákon, szerelmi ajándékokon (a női munkaeszközökön: faragott guzsalytalp, mosósúlyok, mángorló stb.). Ez a gyakori megjelenés arra utal, hogy egy általános jelentésű jelről, női jelképről van szó, mely egyértelműen a szexualitásra, termékenységre, szerelemre utal, különösen piros színével. (Hoppál–Jankovics–Nagy–Szemadám 2004: 304–305.)

a háromfiókos komód, melyet egyes helyeken (pl. Visken), más bútordarabokhoz hasonlóan színesre festettek. Grozdova és Kovalszkaja szerint Kárpátalja falvaiban már a 19. század végén megjelentek az asztalok, ágyak, *telázsik*, *kanalások*, *vizeslócák* gyártásával foglalkozó asztalos szövetkezetek. A mesterek helyenként más és más formákat, díszítőelemeket használtak. Az ugocsai székek támlája szív alakú volt, közepébe úgyszintén szívet vágtak. A házban két karosszék magasabb és díszesebb volt a többinél, ezekre csak a ház gazdája és valamely előkelő vendég ülhetett. A székek és ágytámlák faragása az alföldi mintákat idézte. A szerzők külön megemlítik a faragott bölcsoket és gyerekágyakat, amelyeket gyakran díszes faragással és festéssel láttak el. (Гроздова–Ковальская 1979: 173.) (4. kép)

Pásztorfaragások, faragott használati tárgyak • A néprajzkutatók figyelmét már Herman Ottóval kezdődően felkeltették a Felső-Tisza-vidék ügyes kezű pásztorfaragói.⁷ Az ingoványos Ung-vidék pásztorfaragóival Galgóczy Tibor könyvéből is megismerkedhetünk (Galgóczy 1999). A díszítő motívumok elemzésénél a szerző Herman Ottóra és Visky Károlyra támaszkodik. Az előbbi szerint minden Ung-vidéki szarukürtre a lilimos minta a jellemző. Tanítványa, Visky szerint a helyi kürtökön a fő motívum (például a rozetta) a tárgy közepén helyezkedik el, ebből szárak erednek és a kompozíciót virágminták fejezik be (lásd Galgóczy 1999: 29). Galgóczy szerint a Felső-Tisza-vidéki pásztorművészet címen ismert kultúra Varanótól (a kelet-szlovákiai Vranov) Beregszászig volt elterjedve (Galgóczy 1999: 32). E pásztorművészet nyomait Ugocsában is felfedezhetjük. A fennmaradt tárgyak alapján arra következtethetünk, hogy a nagyállattartás fontos szerepe ellenére a faragások fő alapanyaga itt nem a szaru, hanem a fa volt.

A pásztorfaragók hagyományos eszközökkel, gyakran egy szál bicskával, természetes anyagokkal (fa, szaru) dolgoztak, tradicionális motívumokkal díszítették használati tárgyukat. Közülük a növények (margaréta, tulipán, gyöngyvirág) fordulnak elő leggyakrabban, ritkábbak a rozetták, még ritkábban fordulnak elő állatok (például madarak) és emberalakok. A díszítmények stílusa koronként és vidékenként változott. A legkorábbiak az egyszerű karcolt minták és vésett, főleg mértani rovátkák: rozetták, háromszögek stb. (lásd még Manga 1976: 10). A faragókés hegyével karcolt, illetve vágott vékonyabb kompozíciókat a vonalakba beledörzsölt sötét színű anyaggal (korom, kocsikenőcs, szénpor vagy *kalapkosz*) hangsúlyozták ki. A rovás (ékróvás) és vésés során vastagabb bevágásokkal alakították ki a geometrikus mintákat: a körzövel szerkesztett rozettákat, a fűrészfogakat, szöges hullámvonalakat, farkasfogakat stb. (Manga 1976: 58). A szakirodalomból tudjuk, hogy a középkori eredetű geometrikus motívumokat (rozetták, csillagok, görbe-küllős kerekék, fogazások, fűrészfogak, szöges hullámvonalak, szívek) a reneszánszhoz és a török korhoz köthető virágminták szorították ki. A gyűjtött anyag vizsgálata azt bizonyítja, hogy a geometrikus vésetek, leginkább szegélyminta képében vagy botok, ostornyelek díszítéseként akkor is megmaradtak (főleg a szövés-fonás eszközein, a fejfákon, a kapuoszlopokon, a szuszékokon), amikor a kompozíció fő helyét növényi minták foglalták el. Így terjedt el az olaszorsóba helyezett virágcsokor, gránátalma, szívből vagy cserépből kinőtt virág stb. A tulipánok, rózsák, szegfűk, ibolyák, a girlandok, levelek és indák sokszor az életfára emlékeztetnek. A virágok ábrázolás módja lehet természetes és stilizált is. Kronológiailag később kezdték alkalmazni a bonyolultabb plasztikus, domborműves faragást, ugyanakkor keretdíszként fennmaradtak a már említett gúla alakú rovátkák (Manga 1976: 62). A recens motívumok közül meg kell említeni az egyik ivócsanak oldalát és alját díszítő realista és hazafias kompozíciókat (vadászkalap puskákkal,

7 Ő nevezte el pásztorművészetnek a magyar népművészet e gazdag ágát.

illetve koronás nemzeti címer). A tárgyak többségén a célszerűség és a díszítés egyensúlyban van, egyik sem megy a másik rovására. A tárgyakat általában gyertyán-, kőris-, tölgy-, körtefából faragták. A keményfáknál a faragás általában nem mély, ami a tárgyak használhatóságának javát szolgálja.

A faragással ékesített tárgyak közé tartoznak olyan háztartási kellékek, mint a mángorló, a *sulyok* (mosófa), kaszatok, sőtartó, szakajtó, ruhaakasztó, dohánytartó, diótörő, *isztike* (ösztoke), sárkaparó stb. Mivel ezek a tárgyak saját használatra készültek, csak ritkán deríthető ki a faragómester neve. Külön kategóriába tartoznak a jegyajándéknak, szerelmi ajándéknak szánt tárgyak: mángorlók, *sulykok*, *vetelők*, rokkapálcák, de főleg a guzsalytalpak, amelyek a 20. század első felében Kárpátalján a legelterjedtebb szerelmi ajándékok voltak.⁸ Gáton, Salánkon, Bátyúban színezték is őket. Panyakó Mária beregújfalu adatai szerint a vidékre jellemző egyvállas guzsalytalpak leginkább kőris-, eper-, akác-, vadcserezsnyefából faragták. Míg másutt a guzsalytalpakat sokszor vándoriparosoktól szereztek be, a fafaragásban jártas ugocsai férfiak saját maguk készítették kedvesüknek, feleségüknek. Erről a belevéselt nevek, monogramok és évszámok is tanúskodnak, akár csak a szerelmi szimbólumként értékelt díszítőelemek: a szív, a virágtő (életfa), a páros madár stb. E népi fafaragások díszítmény- és formakincsében megkülönböztethetjük a keretül, kiegészítésül szolgáló egyszerű díszítéseket (vésőnyom-sorok, fűrészfogsorok, ék alakú bemetszések stb.); az ékrovással, vésséssel készült geometrikus díszítéseket; a növényi ornamentika különböző változatait (virágtövek, életfák, árvácskák, tulipánok stb.); a vésett feliratokat és évszámokat; és csak elvétve a figurális motívumokat.

A guzsalytalpak vésett, csak a legritkább esetben domború faragása általában a népi hímzésekhez hasonlóan stilizált virágokból, levelekből, indákból állt. Gyakori motívum az életfa, de feltűnnek a Nap, a Hold és a csillagok is. A szegélyeket ékrovással díszítették. Nemcsak a guzsalytalpat, a pálcát is díszítették. Ezt egyébként gyakran esztergálták, sőt fémberakásokkal is cifrázták. Mindegyiknek megvannak az egyedi sajátosságai, melyek nemcsak a díszítésben jutnak kifejezésre, hanem abban is, hogy gyakran belevésik az ajándékozott személy nevét, néha még elkészítésének évét is. Az elkészítő mester neve viszont jóval ritkábban szerepel rajta. (5–6. képek)

A vidéken használatos mángorló kb. 60–70 cm hosszú, 10–15 cm széles, hosszú, téglalap alakú keményfából faragott eszköz, alsó végén rövid nyéllal. Alsó lapja bordázott, felső lapja néha faragással díszített. (7–8. képek)

A helyi *sulyok* nem táblás formájúak, hanem felül kidomborodva őrzik az ősi, hengeres *sulyok* formáját. Az általam felgyűjtött példányok nagyjából használatra készültek, egyszerű, díszítés nélküli *mosósulykok*; a fotón egy virágmotívumos példány látható 1909-ből. (9. kép)

Gyümölcsfa domború faragással. (10–11. képek) Nem juhász kampó, hanem ünnepi görbebot, melyet eredetileg szeggel erősítettek a nyeléhez. A népi hiedelemvilágban fontos szerepet foglalt el a kígyó, amely a gyógyítással is összeköthető. A pikkelyekkel díszített bot másik oldalán Mária finoman kifaragott mása látható, karján a kis Jézussal. A pikkelyes ábrázolás előzménye lehetett, hogy régen a botokra díszítésként gyakran kígyóbőrt húztak. (Manga 1976: 69.)

A finoman megmunkált vízmerítő edény alján a tölgykoszorúkkal övezett koronás címer domborított faragása látható, körülötte a „*Heczel Mártonnak emlékül 1907*” felirat olvasható. A csésze oldalát különböző virágok, valamint vadászkompozíció díszíti. Az edény fülén lévő farkarika egy fából volt kifaragva a bőgrével. (12–13. képek)

Faragott kaszatok. (14. kép) Tulipános virágtő (életfa) díszíti, a széleken ék alakú bemetszések sora fut végig.

Kulacs. (15. kép) Elő- és hátlapját festett rozetta és vésett leveles ágak, az oldalait festett tulipánok és vésett levelek díszítik.

8 Panyakó Mária kárpátaljai néprajzkutató szóbeli közlése, 2014.

AZ UGOCSAI NÉPI KERÁMIA

A források szerint a fazekasmesterség a 20. század első feléig fontos szerepet játszott az ugoicsai falvak gazdasági életében, amit a szép számmal fennmaradt, jobbára a vidék fazekas központjaiból – Beregújfalú, Munkács, Ungvár – származó cserépedények is bizonyítanak. A cserépedények vöröses színre arra utal, hogy a helyi vasoxidos agyagból készültek. A legtöbb cserépedény ólomházzal borított, zöld vagy barna árnyalatú. Az ólomházzal sok edényen festés látható. Leginkább a zöld, a barna, a sárga, a fehér és a fekete színek dominálnak.

A szakirodalomban bemutatott kárpátaljai cserépedények közül kiemelnek egy Kresz Mária által ismertetett, igen szép emberfejű korsót az ugoicsai Salánkról. „Az edény alulról töltődik, tölcser van beleépítve, a behatoló ital a tölcser körül áll meg. Talán lakodalmas edénynek készült, mint a gömöri hétrészes korsók.” (Lásd Kresz 1991: 66.) A korsó alkotója ugyanaz a Tangel József, aki a tulajdonomban lévő címeres boroskorsót is alkotta (ez valószínűsíti, hogy az illető Salánkon működött), másrészt az emberkorsó összehasonlítási alapot nyújt az általam gyűjtött salánki kerámiák tanulmányozásához. Az emberalak vonásai, stílusa alapján megkockázatom, hogy az alábbiakban bemutatásra kerülő, embert megragadó medve formájú dohánytartó edényt is Tangel József készíthette, bár az utóbbin nincs név és évszám. (16. kép)

Dohánytartó. (17. kép) Az emberalakot megragadó medve levehető fejével készült, amely egyúttal az edény fedele volt. Ráakott „szőrös” díszítése szűrőn, krumplinyomón átnyomva készült.

Vizes vagy boros korsók, a jobb oldali (címeres) edény felirata: „Orbán Andrásnak csinálta Tangel József 1894” (18. kép)

A csecses korsó. Más néven csörgős korsónak is nevezték azt a vizeskorsót, amelynek a szájába rostélyt illesztettek, hogy a patakba merítve szűrt víz kerüljön bele, és hogy a mezőn a barázdába letéve bele ne másszon valami. Inni a fülére helyezett csecsen keresztül lehetett. A belsejét apró golyócskák, kavicsok tisztították meg, amelyek csörgöttek, ha a leány a kútra ment a korsóval. (19. kép) Pálinkásbutellák. (20. kép) A jobb oldali, cserépkulacs alakú, fekete ólomházas cserépedényt a magyar címer és zöld rozsmaring minta díszíti. Két oldalán a készítés időpontja olvasható: „1805” és „Szeptember”. A bal oldali, hordó alakú, világosbarna alapon fekete csíkos, ólomházas cserépedény; két végén felirat „Jana Feri” és „1881”.

Szilkek. (21. kép) Ólomházas (folytatott, elfuttatott, pötyyözőtt, virágozott, ecsettel, írókával festett, karcolt minták). A széles szájú, öblös edényeket ételhordásra, aludtáj vagy lekvár tárolására használták.

A SALÁNKI HÍMES TOJÁS

Fontos szerepet játszik a helyi magyarság életében, hagyományos műveltségében a húsvét és az ahhoz kötődő tojáshímzés. Mint Szabó László írja, a magyar néprajzi irodalom sokat foglalkozott a hímes tojások kérdésével, ám a legtöbb tanulmány a hímes tojást csak művészi alkotásként, esztétikai szempontból vizsgálta, elszakítva a tárgyat a társadalmi funkciójától. A másik hiányosság az, hogy nem mindegyik tájegység van egyenlően felkutatva és reprezentálva. Ezért is értékes számunkra Szabó László tanulmánya, amely a beregi Tiszahát húsvéti tojásait mutatja be (Szabó 1963).

Ugoicsában és Beregben, az egész Tiszaháton a legősibb, egyben legegyszerűbb eljárás a tojásfestés volt: az előzőleg megfőtt tojást hagymahéjban forralják pár percig, majd

a megszáradt tojást szalonnával átdörzsölik, hogy fényes legyen. A tojásfestés változata a levélrátétes technika.

Jóval bonyolultabb és értékesebb a tojásfestésnél a tojáshímzés. A kárpátaljai magyarságnál főként kétféle hímzési technika terjedt el: *viaszolás és karcolás*.⁹ A Szabó László által archaikusabbnak tartott *karcolásos* vagy *vakarásos* díszítés inkább Beregben maradt fenn. A megfestett tojás¹⁰ héjára túvel, borotva vagy bicska hegyével karcolják rá a mintát.

Az Ugocsára, így Salánkra is inkább jellemző *viaszolásnál, azaz viaszlevonatos* díszítésmódnál a *kiccének* nevezett írókát mártogatnak forró viaszba, ezzel írják rá a néhány vonalból álló mintát a nyers vagy főtt tojás felületére, majd festékes főzetbe teszik. A legrégebbi hímek: kacskaringós, kakastaréjos, labdarózsás, szegfűs. A kemény viasz lekaparása (főzőskor a viasz magától leolvad) után a szintelenül maradt díszítmény kirajzolódik. A festett tojást zsíros ruhával, szalonnahéjjal döröglik át, hogy fényes legyen.

Szintén viaszos technika a Magyarországon szatmári típusúnak tartott, *aranyozott* hímes tojás készítése. Ez az ún. *viaszrátétes* technikával készül, amely Szabó László szerint a *viaszlevonatos* díszítésből alakult ki, tehát annál fiatalabb, ugyanakkor sokkal ritkábban alkalmazott technika. Ilyenkor a natúr, lehetőleg fehér színű, megfőtt tojást megírják viasszal. S hímet *aranyporral* (bronzporral) dörzsölik be. Az aranypor ráragad a viaszra, s kiemeli a festett részt.¹¹

Mindkét viaszos technika napjainkban is él még Salánkon, ahol a hímek családonként, generációról generációra hagyományozódnak. Bár az utóbbi években Ugocsába is beszivárogtak a hagyományainktól idegen ünnepi kellékek, remélhetőleg a salánki viaszos hímes az utolsó pillanatban sikerült megmenteni az utókor számára, beemelve a kárpátaljai magyar értéktárba. (22. kép)

ÖSSZEZGÉS

Összefoglalásul elmondhatjuk, hogy az ugocsa magyarság díszítőművészete szervesen illeszkedik az összmagyar népművészetbe, ugyanakkor számos egyedi vonással is rendelkezik. Tükrözi a helyi lakosság interetnikus kapcsolatait éppúgy, mint a társadalmi, gazdasági és kulturális változásokat. Az itt élő emberek ízlését, a szövés és a hímzés általános elterjedtségét tükrözik a máig szép számmal fennmaradt népi textíliák, melyek méltó párjai a közismert beregi szőttesnek. A szőtteseken megfigyelt motívumokkal (csillog, virág, életfa, madár stb.) találkozhatunk az ugocsa parasztházak vakolat- és oromzatdíszein, tornác-, kútágas- és kapufaragásain, faragott és festett bútorain, használati tárgyain is. Külön kiemelném a szép számban fennmaradt talpas guzsalyokat és rokkákat, amelyek díszítő motívumainak bemutatása külön tanulmányt érdemelne. Ez vonatkozik a népi kerámiaira is, melynek kutatása során szebbnél-szebb, néha valóságos kincsnek tűnő darabjai akadnak a kezünkbe. A salánki viaszos tojáshímzés pedig egy olyan helyi érték, amely nemcsak Kárpátalján mondható unikálisnak, de a szatmári viaszos tojás analógiájaként összmagyar tekintetben is számon van tartva.

9 A megfestett tojásokra rákarcolták a mintákat.

10 Kizárólag hagymahajas tojást tartanak alkalmasnak a karcolásra, mert ez nem issza bele magát a tojás héjába, mint a bolti festékek.

11 A tojás többi részéről a felesleges *aranyport* puha rongy segítségével letörlik.

SZAKIRODALOM

GROZDOVA, I. N.

1972 Этническая специфика венгров Закарпатья. – В кн.: *Карпатский сборник*. Издательство „Наука”, Москва, 95–107.

GROZDOVA, I. N. – КОВАЛЬСКАЯ, Н. Г.

1979 Жилища венгров Закарпатья. – В кн.: *Материальная культура комплектных этнических групп на Украине*. Издательство „Наука”, Москва, 151–181.

Deák Geza

1998 Az Ung vármegyei „Tiszahát” népi építészete és művészete. In: S. Benedek András (szerk.): *Ung megye. Írások Ung megyéről*. Mandátum Kiadó – Hatodik Síp Alapítvány, Beregszász–Budapest, 81–89.

Fél Edit – Hofer Tamás

1994 *Magyar népművészet*. Corvina Kiadó, Budapest.

Fóris Mária

1944 *Keresztzemes kézimunkák Bereg-, Szabolcs-, Szatmár-, Ugocsa- és Zemplén-megyékben*. Exodus Kiadó, Budapest.

Galgóczy Tibor

1999 *Az Ungvidék pásztorművészete*. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest.

Grozdova, I. N.

1971 Etnokulturális folyamatok napjainkban a kárpátaljai magyar lakosság körében. In: Ortutay Gyula (szerk.): *Népi kultúra – népi társadalom*. Az MTA Néprajzi Kutatóintézetének évkönyve V–VI. Akadémiai Kiadó, Budapest, 457–466.

Hoppál Mihály – Jankovics Marcell – Nagy András – Szemadám György

2004 *Jelképtár*. Helikon Kiadó, Budapest.

Kresz Mária

1991 *Magyar fazekasművészet*. Corvina–Forum, Budapest.

Kocsisné Szirmai Fóris Mária

1969 *Tiszavidéki keresztzemes hímzsminták*. Minerva Könyvkiadó, Budapest.

Lengyel Györgyi

1975 *Kézimunkák. Új technikák – új megoldások*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

Manga János

1976 *Magyar pásztorfaragások*. Corvina Kiadó, Budapest.

Szabó László

1963 Hűsvéti tojások a beregi Tiszaháton. *Ethnographia* LXXIV. (4) 25–57.

1989 A paraszti munkaeszközök esztétikája. In: Szabó László – Tálas László (szerk.): *Néprajzi tanulmányok*. (Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei, 46.) Szolnok, 275–283.

Takács Béla

1986 *Bibliai jelképek a magyar református egyházművészetben*. Kiadta a Magyarországi Református Egyház Sajtóosztálya, Budapest.

Tánczos Vilmos

2006 *Szimbolikus formák a folklórbán*. Kairosz Kiadó, Budapest.

MOTIVE ȘI SIMBOLURI ÎN ARTA POPULARĂ DECORATIVĂ A MAGHIARILOR DIN UGOCEA ÎN SECOLELE XIX–XX.

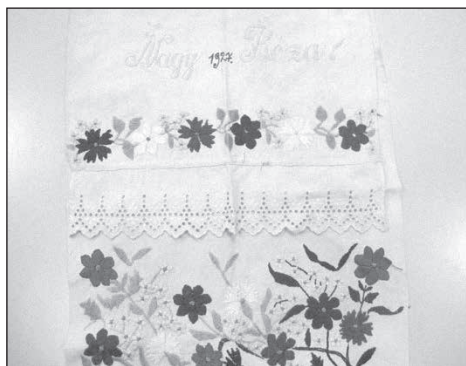
Arta populară decorativă a maghiarilor din Ugocea este o parte organică a artei populare maghiare, totodată prezintă numeroase caracteristici specifice. Gustul oamenilor de aici, răsândirea țesutului și a broderiei sunt reflectate de textilele populare, a căror motive și simboluri (stea, floare, arborele vietii, pasăre etc.) se regăsesc pe decorațiunile caselor de locuit, pe sculpturile verandei, a fântânilor și porților, pe mobilierul sculptat și pictat, dar și pe obiectele uzuale. Autorul scoate în evidență furcile de stors, a căror elemente decorative ar necesita o lucrare în sine. Acest lucru este valabil și pentru olăritul popular, căci în timpul cercetării au ieșit la iveală câteva bucăți extraordi-

nare, adevărate capodopere. Iar ouăle încondeiate de paști din Salanki reprezintă o valoare locală, care este unică nu numai în Transcarpatia, dar și în întreaga artă populară maghiară.

MOTIFS AND SYMBOLS IN THE DECORATIVE ART OF THE HUNGARIANS IN UGOCHA IN THE 19–20TH CENTURIES

The traditional decorative art of the Hungarians in the Ugocha area is organically related to the Hungarian folk arts, while possessing a number of unique features. The taste of the local population and the popularity of weaving and embroidery is reflected by the number of folk fabrics, the symbols and motifs (star, flower, tree of life, bird etc.) of which can be observed on the plaster and gable decorations of the houses, porches, wells and gate carvings, carved and painted furniture, as well as everyday objects. The author wants to point out especially the legged distaff, which is worth being described in a separate study. This also applies to folk ceramics, during the research of which one can find beautiful pieces that sometimes appear to be actual treasures. The waxy egg painting practiced in Shalank is a local treasure, which is unique not only in Transcarpathia, but is being accounted for in terms of the overall Hungarian folk art.

KÉPEK

1. Salánki díszkendő a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola textilmúzeumának gyűjteményéből, 1927. Szabadrajzú, lapos öltéses virágmintával díszítve.
Gyűjtötte, fotó: Gál Adél

2. Hármashalomból kiemelkedő életfás vakolatdísz (Fotó: Kész B., Salánk, 2010)

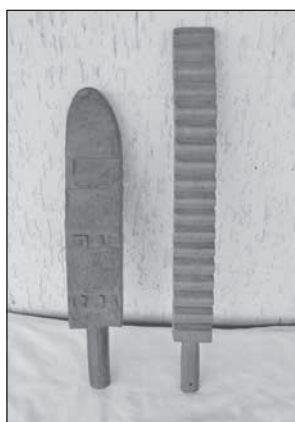
3. Faragott tornác (Fotó: Kész B., Salánk, 2010)

4. Egyházi láda a Kárpátaljai Református Egyház múzeumában (Verbóc, 1827; fotó: Kész B., Beregszász, 2010)

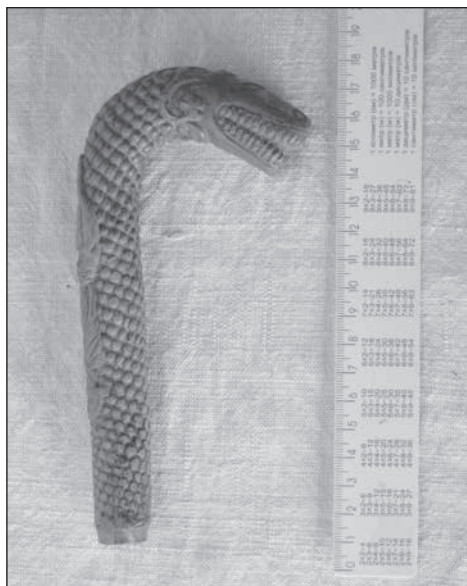
5–6. Guzsalypalpak (Fotó: Kész B., Salánk, 2016)

7–8. Mángorlók (Fotó: Kész B., Salánk, 2016)

9. Mosósulyok (Fotó: Kész B., Salánk, 2016)

10–11. Sárkányfejes pásztorbot (Fotó: Kész B., Nevetlenfalu, 2016)

12–13. Ivócsanak. (Fotó: Kész B., Salánk, 2016)

14. Faragott kaszatok
(Fotó: Kész B., Salánk, 2016)

15. Kulacs (Fotó: Kész B., Salánk, 2016)

16. Emberkorsó Salánkról. 1913-ban készítette Tangel József. Színe: fehér, zöld, vörös, sötétbarna. M.: 31 cm. Morvay Péter tulajdona (Kresz 1991: 243. fotó)

17. Dohánytartó (Fotó: Kész B., Salánk, 2016)

18. Vizes vagy boros korsók (Fotó: Kész B., Salánk, 2016)

19. A csecses korsó (Fotó: Kész B., Salánk, 2016)

20. Pálincásbutellák (Fotó: Kész B., Salánk, 2016)

21. Szilkék

22. Salánki hímesekek (Fotó: Kész B., Salánk, 2012)